

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM FAKÜLTESİ

5.HAFTA - Doç.Dr.Adem ÇALIŞKAN

Edebiyatın Diğer Disiplinlerle İlişkisi

Edebiyat biliminin disiplinlerarası ilişkiler ağı içinde bizzat ilişki kurduğu ve altbilim dalı olarak kabul edilen bilim dalları dışında başka bilim dalları ile de ilişkisi vardır.

a-Edebiyat-Tarih/Tarih-Edebiyat İlişkisi İlişkisi

Edebiyat ve/veya Edebiyat Bilimi ile bir bilim dalı olarak Tarih arasında karşılıklı ilişkiler Edebiyat Tarihi diye bir alt disiplini doğurmuştur.

Tarihsel olarak disiplinlerin yeniden oluştuğu 18 ve 19.yüzyıllarda her bir bilimin tek başına bağımsızlığı önemsenirken, belli bir süre geçtikten sonra birbirinden bağımsız bilim dallarının varlıklarını devam ettiremeyecekleri anlaşılınca, disiplinlerarası ilişki gündeme gelmiş ve böylece disiplinlerin yaşamaları sağlanmıştır. İşte bunlardan biri de ‘edebiyat-tarih ilişkisi’dir.

Edebiyat ve bir bilim dalı olarak Tarih arasındaki ilişkilere yakından bakıldığında her bir edebî türün tarih ve tarihî olaylarla ilişkisi vardır. Manzum ve mensur bütün edebî türleriyle edebiyatta tarihî şahsiyetler, devirler, mekânlar, olaylar ve konular kendisine önemli bir yer bulur. Bu durum geçmiş, hal ve gelecekte de değişmez bir ilke halinde devam edecektir.

....

*Orhun Abideleri:

Orhun Abideleri, Yazılı Türk Edebiyatı kategorisinde değerlendirilen Göktürkler Devri Türk Edebiyatı (552-745) metinlerindedir.

Göktürkler devrinden bize kalan yadigârlar, mezar taşları, taşlar, aynalar, paralar ve kâğıtlar üzerine yazılmış metinlerdir. Bunların içinde en önemlileri *Orhun Abideleri* veya *Orhun Kitabeleri*’dir. Bütün bu yazılarda, sağdan sola yazılan ayrık 38 harften müteşekkil bir alfabe kullanılmıştır.

Orhun Kitâbeleri, Moğolistan’ın kuzey doğusunda Orhun Irmağı’nın eski yatağı ile Koşu Caydam gölü havalisindedir. Orhun nehri yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan ve Bilge Tonyukuk adlarına dikilmiş üç yazıttan ibarettir.

Bu kitabeler, Türk adı ve milletinin adının kullanıldığı en eski Türkçe metinlerdir. Türk dili ve edebiyatının en eski kaynakları olduğu gibi hitabet sanatının da mükemmel bir örneğidir. Ancak bu kitabeleri kendimiz değil yabancılar bulmuş, bilim dünyasına ilk kez tanıtmışlar ve dilini çözmüşlerdir. Konu ile ilgili kaynaklarda 1709 yılında Sibiryaya sürgün edilen İsveçli subayların 13 yıllık sürgün hayatları boyunca yapmış oldukları incelemelerle başlayan, 1899’larda Rus bilgini Yadrintsev’in Kültigin ve Bilge Kağan Abidelerini bulmasıyla dikkatleri çeken ve Wilhelm Raddlof’un çalışmalarıyla gündeme oturan ve günümüzde Türk dilbilim adamlarına kadar gelen bu süreç hakkında geniş bilgiler mevcuttur.

Orhun Abideleri üzerine çalışan Türk bilim adamlarından bahsetmek gerekirse, *Necip Asım* (1861-1935), 1897’de ‘*Pek Eski Türk Yazısı*’ adlı eseriyle bu abideleri tanıtan ilk kişidir. Ardından, bu konuya yer veren edebiyat tarihçileri bir yana bırakılacak olursa, sırasıyla, *Şemseddin Sami* (1850-1904), *Ahmet Hikmet Müftüoğlu* (1870-1927), *Muharrem Ergin* (1923-1995) ve *Osman Fikri Sertkaya* (d.1946) adları bu konuda isimleri anılması gereken bilim adamlarıdır.

a-Tunyukuk Yazıtı:

Milâdî 720 tarihinde, ölümünden biraz önce bizzat kendisinin yazdırarak diktirdiği bir abidedir. İki taş üzerine yazılmış olup Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarına yakın bir yerde ve Tola Irmağı'nın yukarı taraflarındadır.

b-Kül Tigin Yazıtı:

Bilge Kağan'ın küçük kardeşi olan ve 731'de Dokuz Oğuzlar ile yapılan savaşta ölen Kül Tigin adına 732 yılında dikilmiştir. Bu yazıtı Bilge Kağan diktirmiş olup, Kül Tigin ağzından söylenmiş, Yollug Tigin tarafından 20 günde yazılmıştır.

c-Bilge Kağan Yazıtı:

Milâdî 734'te ölen Bilge Kağan adına 735'te oğlu tarafından dikilen ve Kül Tigin Abidesi'ne bir kilometre kadar mesafede bulunan yazıt da Yollug Tigin tarafından yazılmıştır.

Türkiye'de Orhun Abidelerini ilk defa Necip Asım neşretmiş, Hüseyin Namık Orkun ise yazıtları 1936'da yayımlamıştır. Hüseyin Nihal Atsız da Kül Tigin ve Tonyukuk yazıtlarının tercümesini yapmıştır.

Orhun Abideleri son zamanlarda Prof.Dr.Talat Tekin tarafından İngilizce (1968) ve Muharrem ergin tarafından Türkçe (1970) yeniden yayımlanmıştır... Sözü edilen tarihlerden sonra literatür gittikçe artmıştır...

Sonuç olarak, içinde yaşadığımız süreç içerisinde, bilim adamları tarafından yapılan araştırma ve incelemelerde Türk tarihi ve Türk edebiyatının ilk yazılı metni olarak kabul edilen Orhun Abideleri'nden daha eski tarihli belgelere ulaşıldığı dile getirilmektedir. Ancak, bu bilgiler, kapsam açısından Orhun Abideleri'ni gölgede bırakacak bir nitelikte değildir... Sadece yazılı metinlerin tarihini daha da geriye götüren tarihsel belgeler konumundadır...

Aşağıda Kül Tigin Yazıtı'ndan bir örnek metin verilmiş ve değerlendirilmiştir.

KÜL TİĞİN YAZITI DOĞU CEPHESİ (Orijinal Metin)

Yollug TİĞİN

Üze kök tengri asra yagız yir kılındukda ikin ara kişi oğlu kılınmış. Kişi oğında üze eçüm apam Bumin Kagan İstemi Kagan olurmuş. Olurupan Turk budunung ilin törüsün tuta birmiş, iti birmiş. Tört bulung kop yagı ermiş. Sü sülepen tört bulungdaki budunug kop almış, kop baz kılmış. Başlıgıg yükündürmüş, tizligig sökürmüş. İlgerü Kadırkan yışka tegi kirü Temir Kapıgka tegi kondurmuş. İkin ara idi oksuz Kök Türk ança olurur ermiş. Bilge kagan ermiş, alp kagan ermiş. Buyrukı yime bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç. Begleri yime budunı yime tüz ermiş. Anı üçün ilig ança tutmuş erinç. İlig tutup törüg itmiş... (s. 67)

(...) Türk budun ertin, ökün! Küregüngün üçün igidmiş bilge kaganıngın ermiş barmış edgü ilinge kentü yangıldığ, yablak kigürtüg. Yaralık kandan kelip yanya yış budun bardığ. İlgerü barıgma bardığ, kurıgaru basıgma bardığ. Barduk yirde edgüg ol erinç: Kanıng subça yügürtü, süngüküng tagça yadı. Beglik urı oğlung kul boldı, işilik kız oğlung küng boldı... (ss. 70-71)

(...) Türk budunug atı küsi yok bolmasun tiyin kangım kaganıg ögüm katunug kötürmüş tengri il birigme tengri Türk bodun atı küsi yok bolmazun tiyin özümün ol tengri kagan olurtdı erinç.

Neng yılsıg budunka olurmadım. İçre aşsız taşra tonsuz yabız yablak budunda üze olurtum. İnim Kül Tigin birle sözleşdimiz. Kangımız eçimiz kazganmış budun atı küsi yok bolmaz tiyin Türk budun üçün tün udımadım, küntüz olurmadım. İnim Kül Tigin birle iki şad birle ölü yitü kazgandım (...) ölteçi budunug tırgürü igittim. Yaling budunug tonlug çıgany budunug bay kıldım. Az budunug öküş kıldım. İgar illigde ıgar kaganlıgda yig kıldım... (s. 71)

(Sadeleştirilmiş Metin)

3

Üstte mavi gök, altta kara yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine atalarım Bumin Kağan, İstemi Kağan tahta oturmuşlar; tahta oturarak Türk milletinin ülkesini, töresini yönetmiş, düzenlemişler. Dört yön hep düşman imiş. Ordular gönderip dört yöndeki milletleri hep (egemenliği altına) almış, hep uyruk yapmış. Doğuda Kadırgan ormanına, batıda Demir Kapı'ya kadar (Türk milleti) kondurmuş. Bu ülkelerin arasında teşkilatsız Göktürkleri düzenleyip öylece oturlarmış. Bilgili Kağan imişler, cesur Kağan imişler. Buyrukları yine bilgili imiş. Onun için ülkeyi öylece tutmuş, ülkeyi tutup töreler düzenlemişler... (s. 67)

(...) Ey Türk milleti kendine dön! *Disiplinsizliğinden dolayı, (seni) beslemiş olan bilgili kağanınla*, iyi ve müstakil ülkeneye karşı kendin yanıldın, *düşman soktun/kötü davrandın*. Silâhlılar nereden gelip (seni) dağıttılar? Mızraklılar nereden gelip seni sürüp götürdüler? Kutsal Ötüken ormanının halkı. Gittiniz. Doğuya gittiniz, batıya gittiniz. Vardığımız yerlerde hayrınız şu oldu: Kanın su gibi aktı, kemiklerin dağ gibi yığılıp yattı. Beylik evlâdın kul oldu, temiz kız çocuğun cariye oldu... (ss. 70-71)

(...) Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, onlara ülke veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni o Tanrı kağan olarak tahta oturttu.

Varlıklı, zengin bir millet üzerine kağan olmadım. İçte aşsız, dışta çıplak, yoksul bir milletin üstüne kağan oldum. Küçük kardeşim Kül Tigin –ve iki şad- ile sözleştik. Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kül Tigin ile –iki şad ile- ölesiyeye çalıştım. (...) Ölecek olan milleti diriltip doğrulttum, çıplak milleti giyimli, yoksul milleti zengin kıldım, az milleti çok kıldım. Başka ülkelerden, başka kağanlardan daha iyi kıldım. (s. 71)

Sorular

- 1-Bilge Kağan ve Kül Tigin'in çabaları ve elde ettikleri sonuçlar nelerdir?
- 2-Okuduğunuz örnek parçada, bilginin ve bilgili olmanın önemi nasıl belirtiliyor?
- 3-Göktürklerin yurt sevgisine ve bağımsızlığa verdikleri önemi belirten sözleri gösteriniz.
- 4-Okuduğunuz örnek parçada Göktürklerin toplum yaşayışları ile ilgili neler öğreniyorsunuz?
Göktürkler toplum olarak nelere önem veriyorlar? Belirtiniz.
- 5-Yazıtların tarih ve toplum yönünden önemini belirtiniz.
- 6-Yazıya söylev/nutuk niteliği veren cümleler hangileridir?

KÜL TİĞİN YAZITI DOĞU YÖNÜ ÜZERİNE

Yollug TİĞİN
(Doç.Dr.Adem ÇALIŞKAN)

- KONU** : (1.Bölüm, Birinci Paragraf): Bumin ve İstemi Kağan'ın dağınık halde olan Türk Devletine çeki düzen verip Göktürk Devleti'ni kurmaları.
(2.Bölüm, İkinci Paragraf): Ötüken ormanından ayrılarak başka yerlere gitmenin Türkler için acı sonuçlar doğurması.
(3.Bölüm, Üçüncü Paragraf): İltiş Kağan'la İlbilge Hatun'un önderliği ve Bilge Kağan'la küçük kardeşi Kül Tigin'in gayretleriyle yeniden bağımsızlığı kazanıp Göktürklerin devlet kurması.
- ANAFİKİR** : 1-Birlikten güç, doğar. 2-Türk milleti, tarih boyunca millî birlik ve beraberlikle güçlükleri yenmesini bilmiştir. 3-Türkler, iyi liderler sayesinde devletler kuran bir millettir.
- TEMA** : Millî tefahur ve kıvanç; Millî birlik ve bütünlük duygusu.
- ŞEKİL** : Mensur kitabe.
- TÜR** : Hitabet / Nutuk / Söylev.

Orhun Abideleri, Türk tarihinin ve Türk dilinin en eski yazılı örnekleri arasında sayılır. Son zamanlarda yapılan kazılar sonucu daha önceki tarihlere ait buluntu ve belgeler olmasına rağmen, bu durum Orhun Abideleri'nin veya Orhun Yazıtları'nın önemini gölgelemez.

Kül Tigin Yazıtı'nda, Kök Türk Devleti'nin kuruluşu; Koğu Köktürklerin miladi 630-681 yılları arasında 50 yıl Çin esaretinde kalışı; Kutlug Kağan tarafından esaretten kurtarılışı; ondan sonra, Kutlug Kağan'ın kardeşi Kapagan Kağan'ın ve Kutlug Kağan'ın oğulları Bilge Kağan ile Kül Tigin'in yaptıkları anlatılmıştır.

Kül Tigin Yazıtı, Bilge Kağan'ın küçük kardeşi olan ve 731'de Dokuz Oğuzlar'la yapılan savaşta ölen Kül Tigin adına 732 yılında dikilmiştir. Bu yazıtı, Kül Tigin'in akrabasından olduğu tahmin edilen / yağanı, Kapagan Kağan'ın oğlu Yollug Tigin yirmi günde yazmıştır.

Yazıtlar, Moğolistan'da Koşu Çaydam gölü civarındadır. Taş, Çince kitabeyi de içermektedir. Kitabe keşfolunduğu zaman, yere devrilmiş bir haldeyken, daha sonra eski yerine dikilmiştir.

Yollug Tigin yazıtı Kül Tigin adına yazmakla beraber yazıttaki sözler Bilge Kağan ağzındandır.

Orhun Abideleri'nden ilk defa İlhanlılar devri tarihçisi Cüveynî, *Târîh-i Cihân-küşâ* adlı eserinde bahsetmiştir. Yazıtlar keşfedildikten sonra, bunları okuyan Danimarkalı Şarkiyatçı Wilhelm Thomsen (1842-1927) olmuştur... Ayrıca uzun araştırma ve incelemeler yaptıktan sonra yazıtlardaki satırların tıpkı Arapçada olduğu gibi sağdan sola doğru sıralandığını da belirlemiştir...

Daha sonra Orhun Abideleri üzerine inceleme ve araştırmalar gittikçe hız kazanıp artmıştır...

Sonuç olarak, tarih boyunca Türk devletleri güçlü oldukları, millî birlik ve bütünlüklerini korudukları sürece büyümüş, daha çok güç kazanmış, iç ve dış entrikalar egemen olunca, dayanışma azalınca güçsüzleşmişlerdir.

Her türlü duygu ve düşünceyi gelişmiş bir Türkçe ile anlatabilen bu yazıtlar, Türklerin yüzyıllarca önce gelişmiş bir edebiyatlarının ve yazı dillerinin varlığını gösterir...

Soruların Cevapları

1-Bilge Kağan ve Kül Tigin'in çabaları ve elde ettikleri sonuçlar nelerdir?

1- *Bilge Kağan ve Kül Tigin'in çabaları ve elde ettikleri sonuçlar'ı 'bölümler/paragraflar' üzerinde şu şekilde göstermek mümkündür:*

Birinci Bölüm / Birinci Paragraf'ta:

- a-Bumin Kağan ile İstemi Kağan'ın Türk milletinin törelerini tanzim ettikleri,
- b-Düşmanları yok ettikleri ve yurtlarını doğuda Kadırgan ormanına, batıda Demir Kapı'ya kadar genişlettikleri,
- c-Çok bilgili kağan oldukları,
- d-Devlet idaresinde bilgili olmanın önemini çok iyi kavradıkları,
- e-Bu sebeple yönetimlerinin iyi olduğu.

İkinci Bölüm / İkinci Paragrafta:

- f-Ötüken ormanından ayrılıp başka yerlere gitmenin Türkler için felaketli sonuçlar verdiği,
- g-Çok ölü verdikleri,

Üçüncü Bölüm 'de:

- h-Gece gündüz çalışarak ölecek olan milletin diriltip doğrultulması,
- ı-Çıplakların giydirilip yoksulların zengin edilmesi.
- i-Az milletin çok millet yapılarak, Bilge Kağan ve Kültigin'in Türk milletin yeniden istiklallerine kavuşturmaları.

2-Okuduğunuz örnek parçada, bilginin ve bilgili olmanın önemi nasıl belirtiliyor?

2-Okunan örnek parçada bilginin ve bilgili olmanın önemi "*Bilgili Kağan imişler, cesur Kağan imişler. Buyrukları yine bilgili imiş. Onun için ülkeyi öylece tutmuş, ülkeyi tutup töreler düzenlemişler...*" sözlerle dile getirilmiştir.

3-Göktürklerin yurt sevgisine ve bağımsızlığa verdikleri önemi belirten sözleri gösteriniz.

3-Göktürklerin yurt sevgisine ve bağımsızlığa verdikleri önemi,

"(...) Ey Türk milleti kendine dön!... *Beylik evlâdın kul oldu, temiz kız çocuğun cariye oldu...*"

"*Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye...*"

"*Küçük kardeşim Kül Tigin –ve iki şad- ile sözleştik. Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin ile –iki şad ile- ölesiye çalıştım.*" ... vb. gibi sözler dile getirmektedir.

4-Okuduğunuz örnek parçada Göktürklerin toplum yaşayışları ile ilgili neler öğreniyorsunuz? Göktürkler toplum olarak nelere önem veriyorlar? Belirtiniz.

4-Genel olarak Abidelerde ve bu parçada Göktürklerin toplum yaşayışları belirgin bir biçimde görülüyor:

a-Bağımsız yaşamaya önem veriyorlar.

b-Devlet idaresinde bilgi ve cesaretin büyük bir yeri olduğuna inanıyorlar.

5-Yazıtların tarih ve toplum yönünden önemini belirtiniz.

5-Yazıtta Göktürkler tarihi ve toplumu ile ilgili şu olay ve değerler sözkonusudur:

a-Bilge Kağan'ın kazandığı zaferlerle Türk milletini yeniden kurması.

b-Yurda bağlılığın ve bağımsız yaşamının ancak Ötüken ormanında oturmakla sağlanabileceğinin hatırlatılması.

c-Çin ile ilişkilerde çok uyanık ve dikkatli bulunulması.

d-Tanrı'nın Türk milletini her zaman koruduğu ve koruyacağı inancını dile getirmesi.

e-Türk milletinin hiçbir güç tarafından yok edilemeyeceği şu sözde açıkça dile getirilmiştir:

“Üze Tengri basmasar, asra yir telinmeser Türk ilini budunu törini kim arlattı?”

“Üstte gök, altta yer delinmezse, Türk milleti ülkeni, töreni kim bozabilir?”

6-Yazıya söylev/nutuk niteliği veren cümleler hangileridir?

6-Yollug Tigin, Kül Tigin adına yazmakla beraber sözler Bilge Kağan'ın ağzındandır. Yazıya nutuk/söylev niteliği veren cümleler söz konusudur. Bunu daha da açık bir biçimde anlamak için 'Yazıtaki Dil ve Anlatım'a dikkat etmek yeterlidir:

a-Anlatılan olayların durgun ya da hareketli oluşuna göre cümleler de uzun ya da kısa olarak kurulmuştur:

“Kutsal Ötüken ormanının halkı. Gittiniz. Doğuya gittiniz, batıya gittiniz.” (Burada, hareketli anlatım ve kısa cümleler söz konusudur).

“Üstte mavi gök, altta kara yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış.” (Bu cümlede, durgun anlatım ve uzun cümle söz konusudur).

b-Anlatımı kuvvetlendirmek için, bazı yerlerde aynı kelimeler birkaç kere tekrarlanmıştır:

“Silâhlular nereden gelip (seni) dağıttılar? Mızraklılar nereden gelip seni sürüp götürdüler? (...)Ölecek olan milleti diriltip doğrulttum, çıplak milleti gimli, yoksul milleti zengin kıldım, az milleti çok kıldım.”

c-Tarihî olaylar kuru bir anlatımla, millî felaketler ise coşkulu bir anlatımla anlatılmıştır:

“İçte aşsız, dışta çıplak, yoksul bir milletin üstüne kağan oldum. Küçük kardeşim Kül Tigin –ve iki şad- ile sözleştik. Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmam.”

“Ey Türk milleti kendine dön! İyi ve müstakil ülkeneye karşı kendin yanıldın, kötü davrandın. (...) Vardığımız yerlerde hayrınız şu oldu: Kanın su gibi aktı, kemiklerin dağ gibi yığılıp yattı. Beylik evlâdın kul oldu, temiz kız çocuğun cariye oldu...”

d-Benzetmeler (teşbihler) o devirdeki Türklerin hayatıyla ilgilidir:

Örnek: “kanın su gibi akması, kemiklerin dağ gibi yığılması...”

e-Soru cümleleri ile dinleyenlerin dikkatlerinin uyanık tutulması sağlanmıştır:

“Silâhlular nereden gelip (seni) dağıttılar? Mızraklılar nereden gelip seni sürüp götürdüler?”

f-Fiil çekimlerinde I.teklik şahıs kullanılmıştır:

Örnek: “Kıldım, çalıştım, oldum, doğrulttum, uyumadım, oturmam...”

g-Bugün dahi kullanılan deyimlere rastlanmaktadır: Örnekler:

1-Başlıya baş eğdirmek,

2-Dizliye diz çöktürmek,

3-İşini gücünü vermek,

4-Üstte gök basmasa, altta yer delinmese,

5-İçte aşsız, dışta donsuz,

6-Gece uyumamak, gündüz oturmamak.

HAFTAYA GÖRÜŞMEK ÜZERE

..... & .....

Doç.Dr.Adem ÇALIŞKAN